

iz kulturne istorije naroda besne i hercegovine

marko vego

postanak imena bosna i hercegovina

Stari pisci humanisti su dovodili ime Bosna* u vezi s tračkim plemenom Besa koji su dali ime rijeci i zemlji Bosna. Tračko pleme Besa nije nikad živjelo na području današnje Bosne, pa se ovakvo mišljenje ne može uzeti u obzir.

Naši prethodni učenjaci su postavljali razne hipoteze da razriješe problem postanka imena Bosna. Dr Julijan Jelenić je tvrdio da je ime Bosna nastalo od imena rimske pustaje Bistue Nova koja se nalazila kod Zenice III, najnovijoj tvrđavi dr Iva Bojanovskog, u okolici Travnička, što je najvjerojatnije. Drugi su izvodili postanak imena Bosna od imena rimskog grada Ad Basante koji se pominje na geografskoj tabli Pajtingera iz 3. vijeka. Nalazilo se na ušću rijeke Bosne, na mjestu današnjeg Bosuta. Dr Anton Majer, filolog i stručnjak za stare jezike, izvodi riječ Bosna od prastare indoevropske osnove u značenju „vode tekućice“, te bi rijeka Bosna označavala isto što i Rijeka. Taloci izvodi korijen riječi Bosna od ilirske riječi bos, koja u arbanaskom označava mjesto gdje se lepire so, dakle Bosna je isto što i Solina zemlja oko Turle, gdje se ispi-tala so. No, ova hipoteza neće biti istinita iz razloga što se tučanski kralj nikad nije nazivao Boenom nego Soli, u širem smislu Usorom. Ovo dokazuje čitava historija srednjeg vijeka i njezini sačuvani izvori.

* Pod imenom plemena Besa ne isključujem postojanja imena Srba i Hrvata na području današnje Bosne i Hercegovine, nego se ovdje tretira pitanje postojanja manjih plemena na području srednjovjekovne bosanske države i nekih susjednih krajeva koji su danas u sklopu Bosne i Hercegovine. Nema nikakve sumnje da su se plemena taštana i slovena stapala u reča i tako dohvatila na historijsku pozornicu. Takav proces je bio kod svih naroda u Evropi i ostalim kontinentima. Nagdje su se stara imena i naselja rodovna izgubila, dok ponegdje i danas postoje. Ovo nije nikako pouzdano jer se tako događalo i sa geografskim imenima pojedinih krajeva, npr. imenima Bosna ili Zahumlje, Travunje, Dalmija, Družin, Kraja itd. U tome će pisati drugi put, kao što i o ostalim temama koje nisu dovoljno razjašnjene od historičara i ostalih učenjaka.

Je tak postala svojim drugu jeziku o postanku imena Bosna, misleći da su stari Slovenci koji su se doselili na područje centralne Bosne imali jezik imena Bosna sa sobom, kao što su činili neki ostali slavni plemena slovenskog porijekla. Navođem nekoliko primjera. Pleme Dabčani, koje doseljavanje nadiralo je svoj stari naziv Dabjebi i u novom doba, jer se u 8. vijeku pomiješa oko Račgane i istočnih Slovenačkih Gora, a da, vjerojatno, pripadali plemenskom klanu Prilani. Selo Kolan je spomenuto 1291. godine u okolici Njive u Slavonskoj, dok se u okt. 1335. godine pominje pleme Kolančić kod Bosanskog Petrova. Kod Glamočana ili Glamočana srednjovjekovni izvori često pominju. Od plemena Vlačići je i naselje Glamoč dobilo svoje ime poslije 1361. godine. Vlačići su najstarija vremena, Župan Zelimir od Hilvana pominje se u poznoj hrvatskog kralja Matijana 892. godine. Ovo znači da su na čitavom području Jugoslavije u Južnih Slovena postojali rodovi ili plemena, negdje jača, negdje slabija po svom broju i naoružanju. Postepeno je jače pleme osvajalo državnu vlast od manjih plemena pod svojim imenom jer to nije bilo teško zbog bliskosti ili istovjetnosti jezika i običaja. Samo tako se može razumjeti formiranje naših nacionalnih država pod vodstvom nekog vođe iz uglednije porodice iz nekog uglednog plemena.

Ovu pojavu nam dobro objašnjava Ljetopis pape Dukljanina iz kraja 12. vijeka. On navodi ime Bosne 753. godine, koje se čade izvesti iz događaja koje opisuje iz doba kralja Budimira. Dukljanin naziva Bosnom zemlju od Drine do Bosove Glave, dok mu je Raška zemlja istočno od Drine do Lipljana i Laba. Granica Bosne s juga je istovjetna kao i današnja granica između Hercegovine i Bosne. Granica Bosne prema sjeveru je bila do kraja Zavidovića, tako da je Magla ostao kao granica između Bosne i Panonije. Zapadna granica Bosne u najstarija vremena se nije protezala na Duvno, Livno ni na Glamoč, dok je Jajce pripadalo Dopolim. Kraljima koji su jedno vrijeme bili irvan bosanske države i pojma imena Bosna. Ovo nam se potvrđuje i kasnijim izvorom cara Konstantina Porfirogeneta, koji oko 950. godine piše da je Bosna zemlja i u njoj gradovi Katera i Desnek. Katera je bez sumnje današnji Kotorac kod Ilidže, gdje se nalazi najveća nekropola stećaka, i Desnek ili Tešanj, koji se nalaze kod Kraljeve Sutiske. Ovo nam potvrđuje i bizantijski pisar Kinam 1155. godine kad govori o banu Bosne Boriću, koji je bio saveznik Ugra u borbi protiv cara Emanuela iz Carigrada. Kinam o Boriću kaže: "Kad je bio blizu Save, skrenuo odavde prema drugoj rijeci, koja imajući uče drugdje, dijele Bosnu od druge, široke zemlje. A Bosna nije podložna velikom kupanju. Soba nego je sama za se; narod koji svojim zasadačin načinom živi i oprešta se." Vidi se da je Kinam znao za narod koji samostalno živi u Bosni.

Navođem samo nekoliko primjera o Bosni, gdje se pominju pojedina plemena, nazvana generacijama na latinskom jeziku. Kada su se u historijskim izvorima često pominjala kroz čitavi srednji vijek. Zanim da to potkrijepljen i za Bosnu. Malim da je u srednjovjekovni postojala pleme Bosna ili plemenski starješina imenom Bosna. Zato i nije bilo teško jakom plemenu Bosna da potpuno stari ime područja oko gornje Bosne i same rijeke Bosna koja je svakako imala posebno ime i prije ilira i Rimljan. Činjenica je da stari latinski izvori nikad ne pominju ime Bosna sa oznakom kralja i rijeke ili nekog mjesta tako da je tako napisano i izgovorjeno, npr. Bosna, Bosina, Bosona, Bosena, Bosona. Latinski izvori rimskih pisaca pominju ostale rijeke u Bosni i van nje, a ne pominju jedino Bosnu. Vidi se da je slovenski etimolog potpisana stari ime Bosna i što riječ, kraj, i glamoč grad imena Bosna, upravo u gornjem dijelu donjotokovog toka rijeke Bosne, čije se ime postepeno mijenja i na drugi dio rijeke

današnje Bosne a nekad Panonije. Zato i postavljani hipoteti u zapadnom da je ime Bosna izvjele iz Karpata kao i ime Duljeba, Sava, Ujica, Kolunica i ostalih.

Najveću nevolju dokaza o pojavi imena Bosna zvan današnje Bosne ili nekog sličnog korijena. Dosad nije bilo poznato da riječ bosna na latinskom jeziku označava granicu, limes ili terminus. Ova riječ je sačuvana u kartularu sv. Viktora maasilskog 1246. godine, i to u Francuskoj. Možda je ta riječ sačuvana u rječniku Franaka koji su u 8. vijeku bili grančari Bosne. Po ovom bi Bošnjani bili isto što i grančari nekom drugom narodu. Nešto kasnije, oko 950. g. bizantijski car Porfirogenet poznaje ime Bosona za označu centralne Bosne.

Poznato je da su Longobardi bili susjedi Slovana iz Karpata, pa su mogli poprimiti neke slovenske izraze i obratno. Godine 876. Karlo Čelavi kruno je vojvodom krunom svoga šura Bosona. Ovo znači da je među Longobardima postojalo ime Boson. Godine 1297. jedna historijski izvor pominje dvojicu slugu u jednoj povelji iz Pečuha u Ugarskoj: jedan Valentin, drugi Boson. Godine 1313. starješina ostrogonске crkve i mjesni kapitul iste crkve govori o desetnima njihranske crkve te pominje među ostalim selima i selo Bosani. Kralj Karlo I 1318. g. pominje u kneževstvu Biograd u Ugarskoj zemlju Voslan umjesto Boslan.

To se ime Bosna nalazilo na više mjesta izvan prave Bosne u vlastitom imenu i u lokalitetu. Tako se u jednoj raspravi u Zagrebu pominje kao svjedok feudale Bosna, i to 1258. godine. Tu se naziva Bosna terrestris comes, zemaljski knez. U prodajnom ugovoru kod Zadra 1217. godine pominje se uz more zemlja Bosana. Bitzu Gacka u Luci pominje se zemlja Bozana 1219. godine. Kod Biograda na moru navodi se u historijskoj raspravi solana na mjestu Bosana (Bokana) 1362. godine. Ugarski kralj Bela IV izdaje jednu povelju Filipu Štaliću iz Like dajući mu plemićki grb 1283. g. Povelju datira negdje "kod Bozne" u Hrvatskoj.

Zena zadarskog priora u gradu Zadru imenom Kasej nosila je ime Bosna, i to u 11. vijeku. U jednoj povelji papskog poslanika kardinala Augusta iz 1163. godine pominje se u Biogradu na moru monah Bosna. On se potpisao latinskim jezikom - Bosna monachus. U Dubrovniku i okolici Stona je bilo vlastitih imena Bosna. Tako se 1282. godine pominje Marija Martoli de Bosna, a 1283. godine u okolici Stona se navodi u jednom izvoru Radoje de Bosna. Ovdje se misli na sina Bosne. Treba napomenuti da tada Humska zemlja nije bila pod Bosnom, da bi se mislilo na podanika pokrajine i države Bosna. Takvih imena ima i 1520. godine kada se pominje u dubrovačkim službenim knjigama Rado, sin Georgija Bosne.

U srednjovjekovnim izvorima sa područja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ima mnogo podataka o vlasiteljima zemalja, npr. zemlja Tješimirova, zemlja Desislava, zemlja Nvalimira, itd. Tako je vjerovatno bilo i s imenom Bosna.

Iz ovih nekoliko historijskih podataka se vidi da se ime Bosna u raznim varijacijama može pratiti od Njitre preko Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i tek jasno u 10. vijeku u gornjoj Bosni pod imenom Bosona, ukoliko bismo i zanemarili podatak pojave imena Bosna u 753. godini koja se daje kao što sam rekao, rekonstruirati iz događaja koje opisuje Ljetopis pape Dukijanina. Ne sumnjam da je neko pleme Bosna ili njegov plemenski starješina dao ime riječi i pokrajini centralne Bosne. Iz ovih podataka se vidi da je to slovensko ime Bosna vrlo često dok za nose

pojedini feudali u srednjem vijeku i daju da i nekim svjedocima i nekim lokalitetima. Tako je bilo i sa imenima Srbija, Hrvat, Slovenija i ostalih naroda jer su pojedina plemena Južnih Slovena ostavljala svoj trag u toponimima u onim krajevima, gdje ih danas i nema. U tom procesu ni Bosna nije bila izuzetak. Pleme Bosna i slovenski stanovništvo Jugoslavije. Da je ime Bosna slovenskog porijekla, najbolji je dokaz što to ime nosi samo jedan uski kraj od Vrela Bosna do Završja, tj. rječja na sjever. Centralni dio Bosne je bio oko gornjeg toka rijeke Bosna koji je okupljao oko sebe pojedine ostale krajeve sa posebnim obilježjima imenima. Tako je rastom ili širenjem imena Bosna korespondentno bilo i prikupljanje svih kasnijih bosanskih krajeva. Tako se pomjerio i naziv rijeke Bosne od gornjeg do njezinu donjeg toka. Šta je bilo sa starim imenom rinskim, Ilirskim i prabalkanskim, mi ne znamo. Jedino se iz datih činjenica dađe izvući gotovo siguran zaključak da je ime Bosna slovenska svojina. Da li su Slovenci doseljeni u Bosnu dobili svoj naziv od drugih izakarpatskih plemena, ne znamo. To je stvar filologa koji su trebalo da se pozabave ovom napomenom kao nekom orientacijom. Napominjem da su Panonci mogli imati drugo ime za svoj donji tok rijeke Bosne.

Postojala su dva naselja s imenom Bosna: jedno u Visokom s okolnicom, drugo u naselju Vrhbosni, današnjem Sarajevu. Mislim da je Vrhbosna kao naselje pripadala Gornjoj Bosni, a Visoko ili Bosna Donjoj Bosni. Ovdje se radi o antitezni dva naselja. Takvih izraza Gornji i Donji imamo mnogo u izvoricima srednjega vijeka. Navodim primjer Konavala kod Dubrovnika koje se dijele na Gornje i Donje Konavle. Zato čudno deluje da su u prvobitnoj Bosni postojala dva naselja s imenom Bosna: Visoko i Vrhbosna. Već u II. ili 12. vijeku crkvene knjige pominju biskupiju Bosna pod imenom civitas Bosna jer je po gradu gotovo svaka biskupija dobivala svoje ime: po Splitu splitska, a po Trogiru trogirska, po Dubrovniku dubrovačka itd. Zato stari izraz civitas ne označava prvobitno biskupiju nego grad po kome je biskupija dobila svoje ime. Ovdje se misli na biskupiju zapadnog obreda u Vrhbosni, gdje je krajem četvrtog decenije 13. vijeka pravljena katedrala sv. Petra na Brdu nad Vrhbosnom, to jest u današnjem Sarajevu. O tome nam je ostao i dio latinskog natpisa, gdje se pominje apostol Petar od Vrhbosne, iako na kraju riječi nedostaje samo tri slova.

Ođ velikog je interesa da dokažemo da se Visoko s okolnicom kao politički centar bosanske države stalno nazivalo Bosnom. Sigurna je činjenica da je naziv Visoki ili Visoko mladena postanja dobiven od sarajevskog grada Visoki nad današnjom varoši Visoko. Zidanje grada Visokog je bilo prije njegova prvog pomena 1355. godine kao grada bana Tvrtka Kotromanića i njegova strica Stjepana II.

Proučavajući razne dokumente srednjeg vijeka i neke novog vijeka dobio sam do zaključka da se današnje područje Visokog, Arnautovića, Biskupić i Moštra nazivalo jednom imenom Bosna još od najstarijih vremena. Zato sam na već štampanoj Historijskoj karti srednjovjekovne bosanske države iz 1957. g. stavio ispod imena grada Visoki i izraz Bosna. Sad mi ovo mogao detaljnije potvrditi.

Pisac salonske crkve Toma arhidakon, suvremenik mnogih događaja u Bosni u prvoj polovici 13. vijeka, navodi da je nadbiskup splitski Bencur prigoonio kao jerebtike braću Mateja i Aristodija, sinova Zarambaltara u 1200 godini, koji su bili slikari i zlatari (zlatundžije) od najvećeg kvaliteta. Toma izričito kaže da su veći dio svega života bavili apost

Bosnam, u Bosni. Ovdje izraz *apud Bosnam* označava konkretno mjesto njihova boravka. Sigurno se taj izraz odnosi na sjedište bosanskog bana Kulina, čitat Toma arhidakona je ujedno indirektni dokaz da se tada u Bosni vodila ruda raznih vrsta, dok su pomenuti majstori i umjetnici dugo boravili u Bosni, tj. Visokom i prerađivali gotov metal.

Godine 1203. papaški legat Ivan Kazanare bio je prisutan kad su bosanski kraljani učinili ispovijest vjere i odrekli se akizme. Na kraju spisa stoji napisano: «Rađeno u Bosni (apud Bosnam) na mjestu koje se zove Bućino polje, i to pokraj rijeke». Vidi se da po običaju onog vremena pisar stavlja kod oznake mjesta izdavanja nekog pravnog akta latinski izraz *apud* umjesto *in* (*na*), što označava isto. Kad papa piše pisano iz Rima, često stavlja izraz pisano «kod Starog Brda». Tako isto izraz kod Trovijest bosanskih kraljica 1203. godine se navodi da su se zakleli svi kraljani ili braća iz Bosne na čelu s Ljubinom i Bragatom. Ovdje se očito radi o braći kaluderima iz Moštre gdje su kraljani imali svoj samostan, ali na području drugog naselja Bosna.

Pita se, gdje se onda može ubicirati Bućino polje. Mislim da se ovo polje nalazilo na istom mjestu, gdje je danas Topuzovo polje i lokalitet Brod, upravo nasuprot najstarijim bosanskim crkvama zapadnog obrada i grobovima bosanskih kraljeva. Tu je u blizini naden i ćirilski natpis Kulina bana iz 1193. godine. Nema historijskih dokaza da je bliže Visokog bilo ikad neki drugi samostan, hiža bosanskih kraljica. Zato je najvjerovatnije da se glavno mjesto župe Milj nazivalo Bosnom sa širim svojim područjem jer obadva dokumenta s izrazom Bosna upućuju nas na konkretno naselje, a nikako na pokrajnu Bosnu. Prema tomu biskupoljska ispovijest ne pominje rijeku Bosnu nego naselje iako se zbor održao pokraj rijeke. To je prirodno jer je stolno mjesto u prvom redu bilo u sadašnjem Visokom, tako su banovi i kasnije kraljevi Bosne imali i na drugim mjestima svoje kurije za izdavanje povelja, pisama i dočekivanje domaćih i stranih ljudi.

Ovo tumačenje potvrđuje i darovnica Bele IV 1244. godine u kojoj se pominje naselje Mel, čije ime je dugo živjelo u današnjim Arnautovićima, gdje je bila jedna crkva sv. Kozme i Damijana. Vidjećemo iz daljih izlaganja da su u historijskim izvorima Milj često istovjetovani sa imenom Bosna. U jednom testamentu pisanim u Trogiru 1275. godine pominje se kako je Radoslav ostavio u depozit 150 libra novca kod nekog Dojma iz Trogira. U testamentu se izričito navodi da Radoslav živi u Bosni, na latinskom jeziku pisano *Bosenna* i da taj novac Dojmo mora povratiti. Jasno se vidi da se ovdje misli konkretno na mjesto Bosna ili Visoko drugim imenom.

Bosanski ban Stjepan II Kotromanić je izdao jednu povelju ćirilicom oko 1322. godine u Milima, to jest u mjestu području Bosna, Dubrovački poslanik, 1332. godine, boravili su u banskoj kuriji, to jest u Bosni, Milima. Četiri dana kasnije navedli se kako je dubrovački poslanik poslao 10 perpera od neka dva Dubrovčanina, i to dok su dubrovački poslanici bili u Bosni u banskoj kuriji. Godine 1334. bosanski ban Stjepan II Kotromanić u jednoj latinskoj ispravi završava tekst riječima: «Dano (datirano i pisano) u Bosni, u našoj kuriji (dvoru) označenog dana i godine». Malo vijeće u Dubrovniku je odobrilo franjevcima samostana sv. Nikole od Bosna 1367. godine 100 lakata sukna. Pozitivno i bez stana sv. Nikole od Bosna 1367. godine 100 lakata sukna. Pozitivno i bez dvojbe se zna da je samostan sv. Nikole bio u Milima, odnosno području Bosna, Bosanska franjevačka vikarija je 1369. godine bila razdijeljena

na i katedrala, među kojima se poznatije katedrale: bosanska u Bosni, slavonska u Zagrebu, svjetom Nikoli u Milima, Lađvi i Gori.

Čuvajući imena Bosna za ranije visokog područja i kasnije Visokog naselja Mili koje se u tekstu povelji Bole IV iz 1244. godine zove se kod rimskih Mili, kaže se dosta toga u bosanskoj dijalektologiji. Tako hrvatski Kotromanić u pismu od 1380. godine kaže Visokim da je nakon bijega od rođjenika u Bosni primoro Vratu u kraljevstvo Bosna. Pismo je napisao u Buziu, iz Bosnina. U istom bosanskoj i slavenskoj vjerskoj u izvaji Jakobi Benu se poznatije naziva Bosnina. Ono, Bosna, koja je podložna banu Bosni i ostrog kralju. Tu se latinska riječ zove Bosna, pa nema sumnje da se to odnosi na Vlatko a također i svatko Bosna, Benu je došlo da uci novu riječu kod bosanskih umjetnika -magistera, svatko u Modici, gdje je bio samostan ili bila bosanska monaha. Možda istina ulazi u područje latinskog Bosna.

Dubrovčani su nastajali ovi tradiciji s imenom Bosna za ranije Visokog kad su pisali svojim carinicima u Bosni i u Seravanti. Vlatko se na pisanu dobro razlikuje Seravanti i Bosna naselje jer su jedna i druga u pokrajini Bosna. Dubrovčki pisac Orlandi je napisao da je ban Miroslav II Kotromanić umro u Mileševu i pokopan u svojoj zemlji se. Mileševu Ovdje Orlandi Mile naziva Mileševom, što se iz historijskih izvora dosta jasno zaključiti. Dubrovčani su u svojim knjigama napisali 1386. godine da je Bosna razdijeljena od Novog Breda i Praha, gdje im se sudate tipovi.

Dubrovčani su napisali 1388. godine da su dali darovao franjevcima od Bosne - Visokog da mogu brzoći se u bosnom dva tovara ulaz Kraljeva 14. vijeka Dubrovčani uz ime Bosna upotrebljavaju riječi i Vlatko Podvisoki. Tako je Kralj Ostoja Kotromanić napisao 1398. godine i osim imena svoj dvor u Podvisokom, i to riječima -Va slavni dezi kraljevstva mi u Podvisoki. - Isti kralj Ostoja je napisao 1404. godine za latinskom jeziku povelju o trgovini Mieserima i na kraju povelje se naveo sljedeće: -Napisana u Visokom (apud Visochum), - na hrvatskom način, kao što je pisar izročila 1363. godine Na Biliac polju u Bosni (apud Bosnam).

Vrlo je zanimljivo za postavljeno pitanje o postanku imena Bosna u Visokom s nekoliko poslati fra Bartola Pizanskoga 1385. do 1388. godine kada govori bosansko franjevačku katedralu u naselju Milima, danihoga Kraljeva. I to kao dio vikarije Bosna. I papa Kugen IV postao bosansko-franjevačku katedralu 1454. godine. Na generalnom saboru fra Alvara bosanske vikarije 1483. godine poznato se predstavilo bosanske katedralu sastojala se, Milice u Milima.

Prvi bosanski vladar Stjepan II Kralj 1412. godine da je dobio u Bosni na poslanik izročiti II i Bosni na Seravanti Ovdje se kaže više da je vladar II slav, odboj bosanskog pisanja bio odražav u Bosni, to jest u Milima gdje su se Kralj bosanski kraljevi i kraljiti bosanskom vladari.

Na drugi bosanski vladar bio je bosanski kralj II slav bosanski kralj u vladaru slavenski slavenski kraljevstvo. No to razgovorito ovaj slavenski kralj bio kao se slavenski vladarstvo na bosanskom vladari. Ovdje poznatiji kralj. Prvi bosanski kralj poznatiji bosanski kralj II slavenski vladar bio je 1379. godine. Na kraju bosanskog vladarstva kralj II slavenski. II vladar bosanski kralj. Prvi se na vladari u Bosni na vladari II Slavenski na Slavenski kralj i prva slavenski kralj bosanski vladar II slavenski kralj. Na kraju vladari se slavenski kralj II slavenski kralj bosanski vladar Slavenski kralj II slavenski kralj.

je s granica Bosne istienno bugarskog cara Simeona. Nakon njegove pripetija Blantija je zavladała Bosnom 1019. godine, pa se kao samostalno vladali domaći banovi. Pri kraju 11. vijeka Dukljanima koji su zavladao Bosnom i tamo postavio kneza Stjepana kao namjesnika, svakako iz redova domaćih feudalaca. Bosanski kraljevi su zavladao Ugri i njihov kralj Bela II 1136. godine, koji je svoju titulu stavio da je kralj Bosne III. Rama. Često kasnije izvode Rama umjesto Bosne. Kako je do toga došlo, ne može se sa sigurnošću reći. Ugarsko-hrvatski kraljevi su često pomijajali da je Bosna dio kraljevatva, iako su bosanski banovi i kraljevi vršili suverenu vlast nad bosanske države. Kulina ban sklapa trgovački ugovor s Dubrovčanima 1189. godine i prima strane diplomate. Organizovao je svoj dvor na uzoru zapadnih vladara, gdje je na dvoru bila dobra organizovana sudska služba. Ovo se dokazuje po natpisu iz Podbrežja kod Zastave u pisanoj ćirilicom iz 1193. godine, u kome se pominje veliki ban Kulina i njegov veliki sudija Gradiša. Vidi se da je organizacija feudalne bosanske države bila mnogo prije 12. vijeka, pa je prema tome i davno uveden i feudalni sistem vladavine.

U doba Kulina bana granice bosanske države su zapremale i područje centralne Bosne, Donjih Krajeva i Usore. Kulina ban je ratovao u Kraljevskom Zagorju 1193. godine, na području današnjeg Zagorja oko Kaniževca. Tada je ban Kulina pripojio Zagorje Bosni i time proširio svoje granice, dok je južno od Treskavice i Bjelašnice pripadalo jedno vrijeme Podgorju koje pominje Ljetopis popa Dukljanina. Po jednoj povesti Bele IV iz 1244. godine zna se da je desna strana Neretve oko Doboja pod imenom Neretve pripadala bosanskom banu, gdje su bili banovi i kasnije kraljevski posjedi. Često su se kolebali Donji Kraji koji su nekad bili pod suverenitetom hrvatsko-slavonskih banova. Knez Branimir je stalno sa svojom porodicom pristupio Bosni i time se na zapadu učvrstila bosanska granica, to jest na župe Pilvu, Luku Zemljanu, Vrbanju, Glaz, Mrin, Vrbas, Sana i Dubicu. Treba napomenuti da Dubica i Vrbaška župa nije uvijek bila u sastavu bosanske države. U jednoj darodavnicu napuljskog kralja Karla II braći Šubićima 1292. godine pominje se župa Pset kao granica Bosne. Tako je na granici Bosanske Krupe prema istoku bila zapadna granica Bosne.

Nakon kratkotrajne vladavine u Bosni bana Pavla Šubića i njegovog sina Mladena II od 1299. do 1322. godine zavladała je u Bosni porodica Kotromanića, tako da je Stjepan II Kotromanić zauzeo Humsku zemlju 1322. godine kao staru baštinu Nemanjića, koje se kralj i car Duka nikad odrekao. Ban Stjepan II Kotromanić je zauzeo Završje, to jest Duvno, Livno i Glamoč, koje se uvijek razlikovale od polna Bosne. Ban se dao na osvajanje Krajine od Cetine do Neretve 1324. godine. Kad je zakružio sve pomenute posjede 1324. godine, Dubrovčani su ga godine oslovljavaju »preuzvišeni muž i gospodin Stjepan, vojvoda Usore, Bosne, Soli i mnogih drugih mjesta«. Trogirani mu pišu 1326. godine oslovljavajući ga na sljedeći način: »Veličanstvenom i moćnom gospodinu Stefanu, slobodnom knezu i gospodinu Bosne, Usore i Soli i mnogih drugih mjesta i veće i Huma knezu...«. U jednoj ćirilskoj povesti bana Stjepana II Kotromanića napisanoj do 1330. godine stoji da je zauzeo zemlje od »Šave do mora, od Cetine do Drine«. Ovim izrazima je tako ograničio granice bosanske države. Na državnom saboru u Milici kod Visokog ban Stjepan je izdao jednu povelju oko 1322. godine pominjući jednom rečenicom ovako: »Az sveti Grur a zovom ban Stjepan sin gospodina bana Stjepana, po milosti božjoj gospodina vladara i kralja bosanskim, i Soli, i Usori, i Donjim Krajem i Humsku zemlju osvaja...«

Poslije postaje posljednjeg srpskog cara Uroša IV 1371. godine Tvrtko I je nastojao u zajednici s kraljom Elizabetom kao rođaci kune Nemanjića iz Rudnika. Nikola je vladao od Rudnika do Konavala i Primorja tako da je njegov bio i Nikšić - Onogađ. Nakon dugotrajnih borbi a u savezu s knezovima Balšićima saveznici su zauzeli sve zemlje srpske i pod-područje od Dubrovnika do Kotora, i to 1377. godine. Poslije kratkotrajnog vladanja zaključivao svoje zemlje i širio bosansko ime na tuđe teritorije tako da se 1385. godine domogao i grada Kotora od ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete. Dobio je Zetu do Spuza, Rašku do Mileševa i donje Podrinje. U ratovima s hrvatskim i ugarskim plemstvom zauzeo je Dalmaciju do pred Zadar i proglasio se za kralja Hrvatske i Dalmacije godine 1390. No ovakva situacija u Dalmaciji nije dugo ostala jer se mac-ska vladanje bilo kratkog vijeka. To je malo osvjelio vojvoda Hrvoje Vukčić kad je pristao uz napuljsku dinastiju Anžujaca koje ga je imenovala za generalnog namjesnika za Dalmaciju 1403. godine.

Ban Tvrtko I se proglasio za kralja Raške i Bosne na Mitrovdan 1377. godine, da bi podigao svoj ugled u svijetu i da bi spasio dostojanstvo srpske krunice. Da bi bio što jači i čvršći, sazdao je grad sv. Stefana na moru 1381. godine, koji se kasnije prozvaao Herceg-Novim. Kralj Tvrtko I u svojoj povelji izdatoj u Blagaju kod Mostara 1382. godine bosanska država je imala najšire granice. Bosna je postala centar oko koje su se okupljale južnoslovenske zemlje kojima je zaprijetila velika opasnost od najezde Turaka. Nakon mnogih upada turske vojske Bosna se krajem proljeća 1463. godine nije mogla održati zbog unutrašnje nesloge među feudalcima i radi nezadovoljnih seljaka koji su sav ratni teret nosili na svojim leđima. Hercegovina se još držala i odupirala Turcima sve do polovice decembra 1481. godine. Tada je dubrovački poslanik Baro Lukarević javio ferarskom vojvodi da je herceg Vlatko dragovoljno predao kulu u Herceg-Novom turskom komandantu Ajazbegu koji je opsjedao grad sa 2000 vojnika, dok su Ugri u kornoj kuli imali pomoć Hrvata i Ugru na broju od 1000 vojnika. Na 28. januara 1482. godine predala se Turcima i gornja posada, s tim da je slobodno prevezu Dubrovčani na tri svoje lađe. Tako je stvarno Hercegovina pala pod Turke polovicom decembra 1481. godine i time izgubila svoju samostalnost.

Treba reći nekoliko riječi o postanku imena Hercegovina. Centar za okupljanje budućih zemalja Hercegovine je bila Humska zemlja, kojom su do 1322. godine vladali Nemanjići ustupivši mjesto svojim rođacima Kotromanićima. Kotromanići su prodali Dubrovčanima dio Humske zemlje: Ston i Pelješac, a kasnije i Primorje od Stona do Gruža, i to 1333. godine. Tada je izdata povelja Dubrovčanima pod gradom Srebrenikom kod Tuzle uz potvrdu bosansko-humske gospede. Porodica Sanjkovića je vladala u Humskoj zemlji u svojstvu kneževine gotovo jedan vijek, tako da je negdje u maju mjesecu 1404. godine posljednji Sanjković vojvoda Radič bio potjeran iz Humske zemlje i razbjegao u tvrdu u gradu Samoboru na Drini od vojvode Sandalja Hranica koji je Dubrovčanima 1419. godine prodao polovicu Konavala uz novčanu nadu. Dubrovčanima 1419. godine prodao polovicu Konavala uz novčanu nadu. Dubrovčanima 1419. godine prodao polovicu Konavala uz novčanu nadu. Dubrovčanima 1419. godine prodao polovicu Konavala uz novčanu nadu. Bosne oko Rogatice i Višegrada prodao i drugu polovicu. Kad su Dubrovčani okupili čitave Konavle, zaključili su svoje posjede i tako je ostalo do pada Republike pod carem Napoleonom.